

Ευθύμιος Παπατοπούλης
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

πολι
τικές
της καθη
μερι
νότητας

Σύνορο, σώμα
και ιδιότητα του πολίτη
στην Ελλάδα

ΕΥΘΥΜΙΟΣ ΠΑΠΑΤΑΞΙΑΡΧΗΣ

Επιμέλεια

ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ

ΤΗΣ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΤΗΤΑΣ

Σύνορο, σώμα και ιδιότητα του πολίτη στην Ελλάδα

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ

ΖΩΝΤΑΣ (Σ)ΤΑ ΣΥΝΟΡΑ

Μια εθνογραφική προσέγγιση του εθνικισμού
στη νοτιοανατολική Ευρώπη

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΑΝΟΣ

1. *«Τα σύνορα δεν είναι ποιμή, είναι τιμή»:*
*Προσλήψεις του συνόρου στη μεθόριο του κράτους**

Η παραπάνω ρήση διατυπώνεται συχνά από τους Φλωρινιώτες σε επίσημες δημόσιες περιστάσεις και συνοψίζει εύγλωττα μια κυρίαρχη αντίληψη στην περιοχή σύμφωνα με την οποία η απομόνωση και η περιθωριοποίηση, με τις οποίες συνταυτίζεται η διαβίωση στις μεθοριακές περιοχές της χώρας, μετριάζονται και εξισοροπούνται από την αγάπη για την πατρίδα και το αίσθημα χρέους και ευθύνης, με τα οποία οι κάτοικοι υπερασπίζονται τα σύνορα και την εθνική ακεραιότητα της Ελλάδας.¹ Την παραπάνω δήλωση ακολουθεί, συνήθως, και ένα συμπληρωματικό σχόλιο στο οποίο τονίζεται εμφαντικά ότι οι κάτοικοι της περιοχής έχουν ανταποκριθεί στο ακέραιο, κάθε φορά που έχουν κληθεί να εκτελέσουν την αποστολή τους αυτή.

* Ευχαριστώ θερμά τους Βασίλη Δαλκαβούκη, Βάλια Κράββα, Γιώργο Χρηστίδη, Pierre Sintes και Αντώνη Δελέγκο για το χρόνο που αφιέρωσαν συζητώντας μαζί μου προσχέδια αυτού του κειμένου. Ιδιαίτερα, όμως, ευχαριστώ την Έφη Πλεξουσάκη για τα ενδελεχή σχόλιά της και την όλη βοήθεια, χωρίς την οποία η ολοκλήρωση του κειμένου θα ήταν πολύ πιο επίμοχθη.

1. Στις ευχές για τα Χριστούγεννα του 2008 που απέστειλε μέσω κινητού τηλεφώνου στους Φλωρινιώτες ο τοπικός βουλευτής του ΠΑΣΟΚ εξύμνησε τη σημασία των συνόρων λέγοντας, ανάμεσα σε άλλα: «Πολίτες της Φλώρινας... να φυλάμε τα σύνορα σαν τα μάτια μας...».

Πρόκειται για μία εύγλωττη απεικόνιση του τρόπου με τον οποίο έχει ενσταλαχθεί η ελληνική εθνική ιδεολογία σε διάφορες εκφάνσεις της κοινωνικής ζωής των πληθυσμών που ζουν σε συνοριακές περιοχές της χώρας.² Τα σύνορα προσλαμβάνονται ως σταθερές, αμετακίνητες και αδιαπραγμάτευτες οντότητες, άμεσα συνδεδεμένες με την εθνική κυριαρχία. Θάρρος, υπερηφάνεια, ευψυχία, αυταπάρνηση και αυτοθυσία αναδεικνύονται ως θεμελιώδη γνωρίσματα της ελληνικότητας, όπως αυτή εκδηλώνεται και βιώνεται στη φλωρινιώτικη μεθόριο.

Ο ρόλος του θεματοφύλακα των βορειοδυτικών συνόρων της Ελλάδας αποδόθηκε στην περιοχή της Φλώρινας μετά το 1913 και την ενσωμάτωσή της στο ελληνικό κράτος. Η συνοριακή γραμμή αποτέλεσε τεκμήριο εθνικής κυριαρχίας αλλά αμφισβητήθηκε συχνά λόγω της πληθυσμιακής σύνθεσης της περιοχής η οποία, παρά τις μεταβολές που υπέστη στη διάρκεια του 20ού αιώνα, χαρακτηριζόταν από πολιτισμική ποικιλομορφία. Στα πρόσφατα χρόνια, οι καταγγελίες από την ΠΓΑΜ (μετά το 1991) για την ύπαρξη μιας καταπιεζόμενης εθνικής μακεδονικής μειονότητας στη βόρεια Ελλάδα και η παράλληλη δράση πολιτικών οργανώσεων στις περιοχές αυτές που απαιτήσαν την αναγνώρισή της από το ελληνικό κράτος μετέτρεψαν και πάλι τα σύνορα σε αντικείμενο πολιτικής διαμάχης. Οι διεκδικήσεις αυτές απορρίφθηκαν από το επίσημο ελληνικό κράτος και πολλούς Έλληνες πολίτες, καθώς θεωρήθηκαν ανυπόστατες, απειλητικές για την εθνική ακεραιότητα και επικίνδυνες για την ασφάλεια των εθνικών συνόρων.³

Τα γεωπολιτικά σύνορα και ο τρόπος με τον οποίο τα προσλαμβάνουν οι κάτοικοι της περιοχής Φλώρινας έχουν αγνοηθεί ή, στην καλύτερη περίπτωση, έχουν παραμείνει σε επίπεδο περιφερειακού ενδιαφέροντος από τους περισσότερους ανθρωπολό-

2. Για παρόμοια παραδείγματα ιδεολογικής πρόσληψης των συνόρων από άλλες συνοριακές περιοχές της Ελλάδας, βλ. Bacas 2003α: 40-43, 2003β: 241, για την ελληνοτουρκική μεθόριο, και Drinis 2008: 343-345, για την ελγνοαλβανική μεθόριο.

3. Βλ., π.χ., Γούναρης κ.ά. 1997, Cowan 2000, 2001, Danforth 1995, Karakasidou 1993 και Manos 2002.

γους που έχουν δημοσιεύσει κείμενα για την περιοχή.⁴ Σε ένα από τα λίγα σχετικά κείμενα η Laurie Hart (1999) μελετά το ελληνοαλβανικό σύνορο της περιοχής Φλώρινας και επισημαίνει ότι η ιδέα της εθνικής καθαρότητας, την οποία υποδηλώνουν τα σύνορα, χρησιμοποιείται από τον επίσημο ελληνικό εθνικό λόγο διαφορετικά στην περίπτωση της ελληνικής Μακεδονίας απ' ό,τι στην περίπτωση της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία.

Σε ένα άλλο κείμενο, ο Vereni (2000) δείχνει, μέσα από το παράδειγμα ενός ηλικιωμένου Φλωρινιώτη, ότι τα εθνικά σύνορα με την ΠΓΔΜ δεν αποτελούν εμπόδιο στο να ταυτιστεί με πρόσωπα και καταστάσεις που βρίσκονται στην άλλη πλευρά των συνόρων για να αυτοπροσδιοριστεί, τελικά, «Έλληνα Μακεδόνας». Πιο πρόσφατα, διερευνάται ο ρόλος του γεωπολιτικού συνόρου στον τρόπο με τον οποίο κάτοικοι της περιοχής Φλώρινας επιλέγουν, σε δημόσιες περιστάσεις που περιλαμβάνουν χορό και μουσική, να ταυτίζονται με ανταγωνιζόμενους εθνικούς λόγους (Manos 2005). Τέλος, η ιδεολογική πρόσληψη των συνόρων εξετάζεται ως ένας καθοριστικός παράγοντας που επηρεάζει αποφασιστικά τον τρόπο με τον οποίο ο ανθρωπολογικός λόγος για τη Φλώρινα γίνεται κατανοητός από τους κατοίκους της περιοχής αλλά και ενσωματώνεται στην τοπική πολιτική δράση (Manos 2010).

Το παρόν κείμενο εξετάζει τα σύνορα ως σύμβολο της εθνικής ιδεολογίας και διερευνά την ιστορία τους και τα νοήματα που συνδέονται με αυτά. Χρησιμοποιώντας την περιοχή της Φλώρινας ως εθνογραφικό παράδειγμα, το κείμενο υποστηρίζει ότι η μελέτη τους μπορεί να συμβάλει σημαντικά στην κατανόηση των διαδικασιών με τις οποίες οι εθνικές ιδεολογίες διαχέονται και επιβάλλονται σε τοπικό επίπεδο. Επιπρόσθετα μπορεί να αποκαλύψει τους τρόπους με τους οποίους οι τοπικοί πληθυ-

4. Για μία επισκόπηση της πρόσφατης ανθρωπολογικής έρευνας στην περιοχή της Φλώρινας, βλ. Μάνος 2004. Για μία συνοπτική παρουσίαση της συζήτησης για την ανθρωπολογική έρευνα στη Μακεδονία, βλ. Γούναρης κ.ά. 1997, Cowan και Brown 2000. Για μία συζήτηση σχετικά με τις σύγχρονες προσλήψεις της πολιτισμικής ετερότητας στην Ελλάδα και την πρόσφατη εθνογραφική μελέτη της ελληνικής Μακεδονίας, βλ. Παπαταξιάρχης 2006: 39-44.

σμοί τις αποδέχονται, τις αναπαράγουν, τις αμφισβητούν και τις απορρίπτουν με τις επιλογές και τις πράξεις τους.

Η συνοριακή γραμμή προσεγγίζεται, ακόμα, ως ένας απτός κρατικός θεσμός, ο οποίος συνδέεται με τη γένεση του ίδιου του έθνους-κράτους και ρυθμίζει πολυδιάστατα (νομικά, πολιτικά, οικονομικά, κοινωνικά, πολιτισμικά) τη ζωή των ατόμων που τη διασχίζουν ή κατοικούν στις παρακείμενες περιοχές. Πιο συγκεκριμένα, συντονίζει, με τη βοήθεια και άλλων κρατικών θεσμών (αστυνομία, τελωνεία, στρατιωτικά φυλάκια), την εισροή και εκροή ανθρώπων και υλικών αγαθών στην εθνική επικράτεια, κατηγοριοποιεί ομάδες και άτομα που κινούνται διαμέσου των συνόρων και καθορίζει τις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές δραστηριότητες που αναπτύσσονται στις δύο πλευρές των συνόρων.

Η ανάδειξη των ποικίλων προσλήψεων και εμπειριών σχετικά με τα σύνορα υποδεικνύονται ως εθνογραφικά πρόσφορες επιλογές για την καταγραφή και κατανόηση των αλλαγών που τελούνται τα τελευταία χρόνια στην κοινωνική πραγματικότητα της περιοχής της Φλώρινας. Η ένταση ανάμεσα στον ελληνικό εθνικό και τον μειονοτικό λόγο που κυριαρχούσε σε προηγούμενα χρόνια βαίνει, σε τοπικό επίπεδο, διαρκώς και σταθερά φθίνουσα. Αντίθετα, κυρίαρχη είναι η αντίληψη ότι το σύνορο πρέπει να αξιοποιηθεί στην επαναδραστηριοποίηση των ιστορικών δεσμών της περιοχής με πληθυσμούς των γειτονικών κρατών. Οι εξελίξεις αυτές επιβάλλουν την εστίαση στις τρέχουσες νοσηματοδοτήσεις του συνόρου και στον τρόπο που αυτές καθορίζουν τη δράση των κατοίκων.

Θεωρητικά το κείμενο εντάσσεται στον τομέα της ανθρωπολογικής μελέτης των συνοριακών περιοχών. Ο νέος αυτός κλάδος μελετών της ανθρωπολογίας προσεγγίζει τις μεθορίες ως ιδιαίτερες γεωγραφικές περιοχές, όπου αναπαράγονται οι θεσμοί του έθνους και του κράτους, διαμορφώνονται εθνικές και άλλες συλλογικές οντότητες, συγκροτούνται ταυτότητες και αναπτύσσονται δυναμικές σχέσεις ανάμεσα στα γεωπολιτικά και συμβολικά όρια κρατών και τοπικών πληθυσμών.⁵

5. Στη διεθνή βιβλιογραφία γίνεται διάκριση ανάμεσα στη μελέτη των συνοριακών περιοχών οι οποίες καθορίζονται από την ύπαρξη γεωπολιτικών

Ως προς τις μεθοδολογικές επιλογές, το κείμενο εστιάζει σε περιπτώσεις μεμονωμένων ατόμων και σε κοινωνικές περιστάσεις κατά τις οποίες τα άτομα βιώνουν έμπρακτα τη διάσχιση των συνόρων και τις συνέπειες από την ύπαρξη και τη λειτουργία τους. Στόχος της επιλογής αυτής είναι η ανάδειξη φωνών οι οποίες δεν ταυτίζονται με τη λογική του εθνικού συνόρου, ως διακριτού ορίου διαφορετικών εθνικών ταυτοτήτων και πολιτισμών. Το εθνογραφικό υλικό προέρχεται από διαφορετικές περιόδους έρευνας, από το 2004 μέχρι και τις μέρες μας.

Στο υπόλοιπο κείμενο εστιάζω στα συμβολικά νοήματα του συνόρου, στους λόγους διάσχισής του και στις μορφές τοπικής διασυννοριακής συνεργασίας που έχουν αναπτυχθεί, κυρίως με την ΠΓΑΜ. Στόχος της ενότητας αυτής είναι να αναδειχθεί ο ρόλος και η λειτουργία του στην τοπική πραγματικότητα ως θεσμού παραγωγής της διαφοράς αλλά και σημείου επικοινωνίας. Στη συνέχεια παραθέτω τα παραδείγματα των ατόμων, τα οποία μας βοηθούν να κατανοήσουμε πώς τα σύνορα επιθέτουν ιδεολογικά τις αρχές του έθνους-κράτους και πώς τα άτομα τοποθετούνται απέναντι σε αυτές. Ολοκληρώνω με μία σειρά από επισημάνσεις και συλλογισμούς για τη σημασία των συνόρων στην κατανόηση της σχέσης ανάμεσα στους εθνικούς λόγους, το τοπικό πλαίσιο και τις επιλογές των ατόμων.

συνόρων και τη μελέτη καταστάσεων στις οποίες συγκροτούνται μεταφορικά συμβολικές και κοινωνικές διαχωριστικές γραμμές, ανεξάρτητα από την ύπαρξη εθνικών συνόρων. Η δεύτερη τάση έχει αναπτυχθεί κυρίως στις ΗΠΑ ενώ η πρώτη, με την οποία συντάσσεται και το παρόν κείμενο, υποστηρίζεται βιβλιογραφικά από μελέτες στην Ευρώπη, τις ΗΠΑ και την Ασία. Βλ. ενδεικτικά, για την Ευρώπη, Donnan και Wilson 1994, 1999, 2005, *Europaesa* 1996, Roesler και Wendl 1999, Torsello και Rodeghiero 2006, Wilson και Donnan 1998α. Για τις ΗΠΑ, βλ. Alvarez 1995, Vila 2003. Για τη ΝΑ Ασία, βλ. Horstmann 2005. Για μία προσπάθεια σύζευξης των παραπάνω δύο τάσεων, βλ. Spener και Staudt 1998. Για σχετικές μελέτες εθνικών συνόρων και συνοριακών περιοχών στο πλαίσιο της ΝΑ Ευρώπης, βλ. ενδεικτικά de Rapper 2004, Green 2005, Mihaylova 2005, Neuburger 2000, Nikocecic 2003 και Νιτσιάκος 2000, 2003, 2010.

2. «Εθνικό ανάχωμα ή γεωπολιτικό πλεονέκτημα;»: Αμφίσημες νοηματοδοτήσεις του συνόρου

Τα σύνορα στην περιοχή της Φλώρινας αποτελούν πολύτιμο σύμβολο της ελληνικής εθνικής ταυτότητας. Αποτελούν, όμως, και χώρο στον οποίο επιδιώκονται οι διαρκείς και στενές σχέσεις με τους φορείς και πληθυσμούς των γειτονικών συνοριακών περιοχών και η απρόσκοπτη διασυνοριακή κίνηση από και προς κάθε γειτονική χώρα. Η λειτουργία τους αυτή προτείνεται ως επιλογή οικονομικής ανάπτυξης της περιοχής και τρόπος βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσης των κατοίκων. Το σύνορο οριοθετεί και περιστέλλει απειλές αλλά και εξασφαλίζει και παρέχει δυνατότητες ευημερίας. Πρόκειται για ιδεολογικά διαφορετικές απόψεις, οι οποίες αλληλεπιδρούν και, σε κάποιες περιστάσεις, συμπλέκονται.

Οι ιδέες της *κινητικότητας* και της *περίκλεισης*, όπως προτείνονται από τους Cunningham και Heyman (2004), προσφέρονται ως ένα κατάλληλο εννοιολογικό και αναλυτικό πλαίσιο για να προσεγγίσει κανείς εμπειρικά και θεωρητικά τις παραπάνω δυναμικές διεργασίες. Οι δύο μελετητές προσεγγίζουν την *κινητικότητα* και την *περίκλειση* ως κοινωνικές διαδικασίες οι οποίες ενθαρρύνουν ή περιορίζουν την κίνηση μέσα από δομικά οργανωμένες και ασύμμετρες σχέσεις δύναμης. Η πρώτη αναφέρεται στους τρόπους διάσχισης των συνόρων. Η δεύτερη αφορά τους τρόπους με τους οποίους οριοθετείται η εθνική επικράτεια. Η πρώτη αποτυπώνει την παράλληλη συνύπαρξη της κίνησης, της επικοινωνίας και της ανταλλαγής, ενώ η δεύτερη τις έννοιες του αδιαπέραστου, της κατάτμησης, του διαχωρισμού και της διαφορετικότητας.

Οι δύο έννοιες δεν προτείνονται στη λογική ενός διχοτομικού μοντέλου αλλά ως συνυπάρχουσες και αλληλεπιδρούσες διαδικασίες μέσα σε ένα ιστορικά καθορισμένο αλλά και μεταβαλλόμενο κοινωνικοπολιτικό και οικονομικό πλαίσιο. Η συνύπαρξη αυτή αναδεικνύει τη συνάρθρωση της εθνικής ιδεολογίας με τη συμβολική, πολιτική και οικονομική λειτουργία των συνόρων. Παράλληλα, συσχετίζει το πλέγμα των άμισων σχέσεων εξουσίας

που ενυπάρχουν στις γειτνιάζουσες κοινωνίες και κράτη με υπερεθνικούς λόγους περί χαλάρωσης των συνοριακών ελέγχων, ελεύθερης επικοινωνίας και ανάπτυξης.

Η ένταξη της Φλώρινας στην εθνική επικράτεια το 1913 πιστοποιεί, σύμφωνα με την επίσημη εθνική ιστορική αφήγηση, την επιτυχημένη προσπάθεια απελευθέρωσης ενός αδιαμφισβήτητα εθνικού εδάφους με αμιγείς ελληνικούς πληθυσμούς.⁶ Το εθνικό σύνορο προσέλαβε έναν πρωτεύοντα ιδεολογικό ρόλο. Σύμφωνα με τους εκπροσώπους και τους θεσμούς του ελληνικού κράτους, ο ρόλος του θα έπρεπε να είναι ο έλεγχος, η περιθωριοποίηση ακόμα και η εξαφάνιση της όποιας μορφής φυγόκεντρης ετερότητας που θα απειλούσε την εθνική ομοιογένεια και καθαρότητα. Οι τοπικοί πληθυσμοί θα έπρεπε να συγκροτούν ένα σύνολο με συγκεκριμένη και αποκλειστική εθνική ταυτότητα και πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Τα στοιχεία της πληθυσμιακής, γλωσσικής, θρησκευτικής και, ευρύτερα, πολιτισμικής ποικιλομορφίας που συνθέταν για αιώνες την κοινωνική πραγματικότητα στην περιοχή αποτελούσαν παράδοξο και ανωμαλία που θα έπρεπε να εξαλειφθούν. Η υπεράσπιση των συνόρων της πατρίδας θα έπρεπε να γίνει μία από τις πιο σημαντικές αποστολές των κατόικων της μεθορίου.⁷

Μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα τα σύνορα διήλθαν περιόδους ηρεμίας, έντασης και συγκρούσεων. Ανάλογα με τις πολιτικές και ιστορικές συγκυρίες και το επίπεδο των διακρατικών σχέσεων παρέμεναν ανοιχτά, κλειστά, καταλύονταν ή τελούσαν υπό το καθεστώς ειδικών ρυθμίσεων. Μετά το 1950 και την τε-

6. Για το ρόλο της Μακεδονίας ως ορίου του ελληνισμού στη συγκρότηση και ιδεολογική θεμελίωση των βόρειων συνόρων του ελληνικού κράτους, βλ. Agnew 2007.

7. Ο τοπικός βουλευτής της Ν.Δ. σχολιάζοντας σε ανοιχτή επιστολή του σε τοπικές εφημερίδες τηλεοπτική εκπομπή η οποία ασχολήθηκε με την περιοχή της Φλώρινας και το ζήτημα της χρήσης του ονόματος «Μακεδονία» από την ΠΓΔΜ, έγραψε: «...Οι Φλωρινιώτες στεκόμαστε αμετακίνητοι στην έπαλξη που μας τάχθηκε στην εσχάτη της Ελλάδας...». Βλ. Στ. Κωνσταντινίδης, «Ανοιχτή επιστολή του Στάθη Κωνσταντινίδη με αφορμή εκπομπή του Κώστα Χαρδαβέλλα». Έθνος, 28.4.2008: 3.

λική έκβαση του Εμφύλιου Πολέμου αποτέλεσαν έναν στρατιωτικά φυλασσόμενο χώρο μεγάλης στρατηγικής σημασίας για την εθνική ασφάλεια. Παρά την κρατική επιτήρηση και τη στρατιωτική φύλαξη υπήρξαν διακρατικές προσπάθειες για θεσμική υποστήριξη της διασυνοριακής κίνησης και τη διευκόλυνση της επικοινωνίας των ανθρώπων.

Η πρώτη διμερής συμφωνία διασυνοριακής συνεργασίας που υπογράφηκε ανάμεσα στην Ελλάδα και τη Γιουγκοσλαβία το 1959 επέτρεπε στους κατοίκους των περιοχών Φλώρινας και Μπίτολα την ελεύθερη διάβαση των συνόρων σε μία ακτίνα δέκα χιλιομέτρων, την εισαγωγή προϊόντων, την παροχή ιατρικής βοήθειας και τη δυνατότητα να καλλιεργούν τα χωράφια τους που βρίσκονταν στην άλλη πλευρά των συνόρων.⁸ Οι δηλώσεις Γιουγκοσλάβων αξιωματούχων το 1961 για την ύπαρξη «σλαβομακεδονικής μειονότητας» στη βόρεια Ελλάδα οδήγησαν στην αναστολή της εφαρμογής της. Η συμφωνία επανατέθηκε σε ισχύ το 1964 αλλά ακυρώθηκε για «λόγους εθνικού συμφέροντος» τον Μάιο του 1967 από τη στρατιωτική δικτατορική κυβέρνηση που επικράτησε στην Ελλάδα (Χρηστίδης 2008: 350-353).

Το σκηνικό που διαμορφώθηκε στην περιοχή στη δεκαετία του '90 έφερε ξανά στο επίκεντρο των εθνικών προτεραιοτήτων τα σύνορα και τη φύλαξή τους. Η διακήρυξη πίστης σε αυτά και στην ανάγκη υπεράσπισής τους έλαβε τη μορφή έκφρασης αισθημάτων πατριωτισμού.⁹ Δεκάδες ιδιωτικοί φορείς και πολιτικοί σύλλογοι από την Ελλάδα οργάνωσαν εκδρομές στην πε-

8. Το συνοριακό πέρασμα Νίκη-Μετζίτλια αποτελεί την επίσημη διάβαση επικοινωνίας των δύο χωρών. Βρίσκεται στην πεδιάδα της Πελαγωνίας και συνδέει την πόλη της Φλώρινας με αυτή των Μπίτολα (Μοναστήρι, στην ελληνική εκδοχή), που αποτελούν τα δύο αστικά κέντρα στις δύο πλευρές των συνόρων. Η πεδιάδα χωρίζεται από τη συνοριακή γραμμή ανάμεσα στις δύο χώρες. Η Φλώρινα απέχει 18 χιλιόμετρα και τα Μπίτολα 12 από τα σύνορα.

9. Σύμφωνα με τον δήμαρχο της Φλώρινας, «Σε ό,τι αφορά την ψυχολογία, τον τρόπο διαβίωσης, το ηθικό του ότι βρισκόμαστε δίπλα σε κάποιους άλλους λαούς, το ότι ζούμε σε συνοριακή περιοχή είναι πλεονέκτημα. Ο καθένας νιώθει περήφανος που συμμετέχει στη διαφύλαξη της πατρίδας του, στη μεταφορά πολιτισμού με την επικοινωνία με τους άλλους λαούς των γειτονικών χωρών».

ριοχή με στόχο να εκφράσουν τη συμπαράστασή τους στους Φλώρινώτες «Ακρίτες». Όλοι επισκέπτονταν το συνοριακό στρατιωτικό φυλάκιο της Νίκης αποτείνοντας φόρο τιμής στα σύνορα και κομίζοντας δώρα στους οπλίτες, ανάμεσα στα οποία και ελληνικές σημαίες.¹⁰

Τον Φεβρουάριο του 1994 τα σύνορα έκλεισαν λόγω του εμπορικού εμπάργκο που επέβαλε η ελληνική κυβέρνηση στην ΠΓΑΜ ως στρατηγική πίεσης για το ζήτημα του ονόματος. Το 1997 ιδρύθηκε το ειδικό σώμα συνοριακής φύλαξης που ανέλαβε το ρόλο της περιφρούρησης των συνόρων. Το σώμα αυτό απαρτίστηκε από νέους και νέες που κατάγονταν από την περιοχή της Φλώρινας. Είχε προηγηθεί, μετά τα μέσα του 1990, η εκκένωση των επανδρωμένων στρατιωτικών φυλακίων που βρίσκονταν διασκορπισμένα κατά μήκος της συνοριακής γραμμής. Η αποχώρηση του στρατού οδήγησε πολλούς από τους κατοίκους των συνοριακών χωριών να δηλώσουν ότι αισθάνονταν ανασφάλεια.

Μέσα σε αυτές τις περιστάσεις και τις συμβολικές πράξεις τα εθνικά σύνορα εκλαμβάνονται στον τοπικό λόγο της Φλώρινας και ως εμπόδιο στην προσπάθειά της να ξεπεράσει τα προβλήματα που έχει επιφέρει η γεωπολιτική θέση της.¹¹ Τόσο στις δημόσιες τοποθετήσεις τους όσο και στα γραπτά τους κείμενα, οι εκπρόσω-

10. Στο ίδιο συνοριακό πέρασμα καταγγέλλεται συχνά σε ελληνικά και ξένα ΜΜΕ, από μέλη μειονοτικών οργανώσεων, καθώς και από Έλληνες και ξένους ακτιβιστές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η πολιτική του ελληνικού κράτους που απαγόρευε την είσοδο στην Ελλάδα σε καταγόμενα από την περιοχή άτομα, που έφυγαν από την Ελλάδα με τη λήξη του Εμφύλιου Πολέμου και σήμερα δηλώνουν ότι έχουν μακεδονική εθνική ταυτότητα. Τα σύνορα, η ευκολία διάσχισής τους και ο ρόλος τους στις παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αποτέλεσαν βασικό θέμα συζήτησης στις επαφές που είχε ο Λετονός βουλευτής Boris Cileniς στην επίσκεψή του στην περιοχή τον Μάρτιο του 2009, ως μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης αρμόδιος για θέματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων, σε μία «αποστολή εξεύρεσης περιστάσεων» καταπάτησής τους. Το ζήτημα των συνόρων απασχόλησε και το τηλεοπτικό συνεργείο της κρατικής τηλεόρασης που επισκέφτηκε τη Φλώρινα και άλλες πόλεις της βόρειας Ελλάδας, στις αρχές του 2009, στο πλαίσιο ενός ντοκιμαντέρ για ζητήματα μειονοτήτων στα Βαλκάνια.

11. Βλ. τις σχετικές απόψεις που εκφράζει ο νομάρχης Φλώρινας (Βοσκόπουλος 2007: 7).

ποι των τοπικών αρχών εκφράζουν την άποψη ότι η περιοχή έχει υποφέρει αρκετά από την παρακώλυση της διάβασης των συνόρων λόγω πολιτικών εντάσεων και προβλημάτων με τις γύρω χώρες.

Σύμφωνα με τον προηγούμενο νομάρχη Φλώρινας¹² «το άνοιγμα των συνόρων και της οικονομίας έχει μεταβάλει το νομό σε έναν αναπτυσσόμενο νομό. Είναι σαφές ότι υπάρχει μια ανερχόμενη οικονομία και μια σταθερή κατάσταση. Στις σχέσεις με τους “γείτονες” υπάρχουν σαφείς βελτιώσεις. Υπάρχουν και προβλήματα, τα οποία πρέπει να ξεπεραστούν. Οι γειτονικές χώρες βλέπουν την Ελλάδα ως τον leader των Βαλκανίων, ως την “πόρτα” η οποία θα τους οδηγήσει στην Ε.Ε.»¹³

Πρόκειται για μία αντίληψη που θεωρεί τη Φλώρινα «Πύλη των Βαλκανίων».¹⁴ Η απαρχή για τη διακήρυξη αυτής της πολιτικής αντίληψης είχε γίνει το 1997 από τον Έλληνα πρωθυπουργό στην πρώτη επίσκεψή του στην περιοχή. Τότε είχε εκφράσει «την αποφασιστικότητα της κυβέρνησης να στηρίξει την ανάπτυξη της περιοχής ως πύλης της Ελλάδας στη βαλκανική ενδοχώρα και την Ευρώπη, έτσι ώστε να μετατρέψει το γεωπολιτικό μειονέκτημα της συνοριακής θέσης σε συγκριτικό πλεονέκτημα».

Η πολιτική αυτή υποστηρίζεται από τις τοπικές αρχές των περιοχών Φλώρινας, Μπίτολα και Κορυτσάς.¹⁵ Ευρωπαϊκά προ-

12. Απόσπασμα από συνέντευξή του σε μένα τον Απρίλιο του 2005.

13. Η άποψη αυτή συμπυκνώνει την αντίληψη με την οποία τόσο οι τοπικοί φορείς όσο και η κρατική διοίκηση διαχειρίζονται τη σχέση τους με τις γειτονικές χώρες. Η Ελλάδα είναι μία οικονομικά ισχυρή χώρα-μέλος της Ε.Ε. και τα σύνορά της είναι και σύνορα της Ε.Ε. Το γεγονός αυτό δημιουργεί ασυμμετρία και ανισορροπία δύναμης στις υπάρχουσες σχέσεις και συνεργασίες. Για ανάλογη περίπτωση ιδεολογικοποίησης εθνικών συνόρων ως συνόρων της Ε.Ε., βλ. την περίπτωση Σλοβενίας-Κροατίας (Zimic 2003).

14. Η ιδέα αυτή αποτελεί τον πυρήνα αλλά και τον τίτλο ενός προγράμματος που χρηματοδοτήθηκε από τη Νομαρχία Φλώρινας και διεκπεραιώθηκε από την Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών στη Θεσσαλονίκη. Οι επόπτες του εξετάζουν τις πολιτικές και οικονομικές δυνατότητες της περιοχής ως πύλης της Ελλάδας, προς τα Βαλκάνια, με στόχο την ανάπτυξη διασυνοριακής συνεργασίας (Κολιόπουλος και Μιχαηλίδης 2007: 13, Μάρτζος 2007: 9).

15. Το 2000 με πρωτοβουλία της αμερικανικής ΜΚΟ Eastwest Institute (βλ. <http://www.ewi.info/>) έγινε μία προσπάθεια ανάπτυξης μορφών διασυ-

γράμματα όπως το Interreg για μη ανεπτυγμένες συνοριακές περιοχές της Ε.Ε. αξιοποιούνται από τοπικούς κρατικούς και ιδιωτικούς φορείς. Εκπρόσωποι τοπικών θεσμών πραγματοποιούν επίσημες συναντήσεις σχετικά με οικονομικά, εκπαιδευτικά και πολιτιστικά θέματα.¹⁶ Πανεπιστημιακά τμήματα, ΜΚΟ και τοπικές κοινότητες έχουν συμμετάσχει στην ολοκλήρωση διαφόρων δράσεων.¹⁷

Παράλληλα με όλα αυτά, τα σύνορα αποτελούν ένα μόνιμο καθημερινό θέμα συζήτησης στην περιοχή και η διάσχισή τους μια καθημερινή δραστηριότητα ζωτικής σημασίας για τους κατοίκους τόσο της Ελλάδας όσο και της ΠΓΑΜ και της Αλβανίας, που διατηρεί ενεργοποιημένα τα κοινωνικά δίκτυα και τις σχέσεις που προϋπήρχαν ήδη από την οθωμανική περίοδο.¹⁸

Πολλοί κάτοικοι της Φλώρινας μεταβαίνουν στην πόλη Μπί-

νοριακής συνεργασίας ανάμεσα σε φορείς των όμορων συνοριακών περιοχών των Μπίτολα, της περιφέρειας της δυτικής Μακεδονίας και της Κορυτσάς. Ο θεσμός της «Ευρωπεριοχής Οχρίδας/Πρέσπας» θα αποτελούσε τον τελικό στόχο. Η υπογραφή της τελικής συμφωνίας το 2004 ματαιώθηκε την τελευταία στιγμή μετά την αναγνώριση της ΠΓΑΜ από τις ΗΠΑ ως «Δημοκρατία της Μακεδονίας». Για περισσότερες πληροφορίες στο θέμα της Ευρωπεριοχής, βλ. τις πληροφορίες του ίδιου του Eastwest Institute (<http://www.ewi.info/search/node/Ohrid/Prespa%20euroregion>), καθώς και Χρησιτίδης 2008: 383-386.

16. Για μία επισκόπηση των προτάσεων που κατατέθηκαν στο πλαίσιο του Interreg III (2000-2006) και για την κοινή δράση των τοπικών αρχών, βλ. Χρησιτίδης 2008: 358-371, 378-386.

17. Βλ. τον συλλογικό τόμο (Κολιόπουλος, Χατζηκωνσταντίνου και Γούναρης 2008) που προέκυψε από ερευνητικές δράσεις που χρηματοδοτήθηκαν από το Interreg III.

18. Η μειωμένη διασυνοριακή κίνηση στη μεγαλύτερη διάρκεια του 2008, μετά το βέτο της ελληνικής κυβέρνησης για την ένταξη της ΠΓΑΜ στο ΝΑΤΟ, αποτέλεσε μία από τις συνέπειες της πρόσφατης ένταξης ανάμεσα στην Ελλάδα και τη γειτονική χώρα. Ήδη, όμως, η κίνηση προς τις δύο χώρες έχει αρχίσει να επανακάμπτει από τις αρχές του 2009 για τους πολίτες και των δύο χωρών. Οι ελληνικές διπλωματικές υπηρεσίες στην ΠΓΑΜ είχαν εκδώσει 36.000 βίζες μέχρι τα τέλη Μαΐου του 2009, εξέδιδαν χίλιες ανά μέρα τον Ιούνιο του ίδιου χρόνου και εκτιμούν ότι ο συνολικός αριθμός για το 2009 θα ξεπεράσει τις 67.000 που είχαν εκδοθεί το 2008 (βλ. Στ. Τζίμας, «Τουρισμό στην Ελλάδα, αγορές και δουλειές στα Σκόπια», *Η Καθημερινή*, 16.7.2009).

τολα για να φωνίσουν ρούχα, είδη διατροφής, οπωρολαχανικά, λάστιχα αυτοκινήτων, cd, είδη οικιακής χρήσης, να παρακολουθήσουν αθλητικά και καλλιτεχνικά γεγονότα, να αξιοποιήσουν τη δυνατότητα παροχής διαφόρων υπηρεσιών, όπως μουσικά μαθήματα σε ωδείο, διασκέδαση και clubbing, διαμονή σε ξενοδοχείο πολυτελείας και φαγητό, και ιατρική περίθαλψη, να αναζητήσουν εργασία¹⁹ και να ασκήσουν επιχειρηματικές δραστηριότητες.

Όπως το έθεσε ένας νεαρός από τη Φλώρινα: «Δεν νιώθω “κάπως” που βρίσκομαι, που ζω στα σύνορα. Δεν νιώθω διαφορετικός... είναι καλά εδώ. Μπορούμε και επισκεπτόμαστε συχνά τα Μπίτολα για ψώνια, για διασκέδαση, για βόλτα. Αφήνουν και αυτοί χρήματα στην πόλη μου. Αφήνουμε και εμείς εκεί. Λογικές τιμές, όχι όπως εδώ... είναι και κοντά, σε ένα εικοσάλεπτο πας με αυτοκίνητο, κάνεις τα ψώνια σου και γυρίζεις πίσω... Λες; θέλω να κάνω κάτι ψώνια, πού να κατέβω Θεσσαλονίκη... είναι δύο ώρες, πας στα Μπίτολα που είναι τόσο κοντά... Όμως και αυτοί έρχονται εδώ για ψώνια και αφήνουν λεφτά... πάνε στα σούπερ μάρκετ εδώ στα μεγάλα, γυμίζουν τα πορτοπαγκάζ και φεύγουν... Και ξέρεις κάτι; Δεν θα ήταν καλύτερα να μην υπήρχαν τα σύνορα; Αφού πια όλοι είμαστε ίδιοι...»

19. Ένας νεαρός Φλωρινιώτης εργάζεται συστηματικά ως d.j. σε χώρους διασκέδασης στην ΠΓΑΜ. Ο ίδιος περιγράφει τις εντυπώσεις του ως εξής: «Η συνεργασία μας ήταν άφογη και ίσως και καλύτερη απ' ό,τι στη Φλώρινα. Εδώ σε μας [στη Φλώρινα] δεν σου δίνουν την ευκαιρία και όταν το κάνουν πραγματικά σε τοποθετούν σε καλούπια. Και όλοι έχουν άποψη για όλα. Πραγματικά δεν ξέρω γιατί μου έδωσαν τόσες ευκαιρίες. Είτε γιατί θα έφερνα και φίλους, είτε για να γνωρίσω την πόλη, είτε γιατί δεν είχαν καλύτερη επιλογή. Όπως και να 'χει, εγώ προσωπικά έμεινα ευχαριστημένος. Και γνωστούς μου “τράβηξα” στην πόλη και τα ψώνια μου έκανα και έμαθα πώς είναι η κατάσταση και γενικά πιστεύω πως ωφεληθήκαμε όλοι μας».

3. Διασχίζοντας τα σύνορα: Η βίωση του συνόρου στην καθημερινότητα

Τα εθνογραφικά παραδείγματα που ακολουθούν αναφέρονται σε πέντε κατοίκους της περιοχής Φλώρινας, διαφορετικού φύλου και ηλικιακής κατηγορίας, οι οποίοι επισκέπτονται για διάφορους λόγους την ΠΓΔΜ. Εστιάζουν σε καταστάσεις της καθημερινότητας και σε προσωπικά συμβάντα, και αποκαλύπτουν σύνθετους τρόπους πρόσληψης και επεξεργασίας ποικίλων ατομικών εμπειριών που σχετίζονται με τα σύνορα.

Η επικέντρωση σε μεμονωμένα άτομα στη μελέτη συνοριακών περιοχών αποτελεί έναν πρόσφορο τρόπο κατανόησης του ρόλου του συνόρου και των λειτουργιών του στη ζωή των ανθρώπων.²⁰ Τα άτομα, σε αντίθεση με πρόσωπα και θεσμούς που αποτελούν τους επίσημους φορείς των κυρίαρχων εθνικών λόγων, παρουσιάζουν πολλαπλές τοποθετήσεις και εναλλακτικούς ή ενδιάμεσους λόγους, καθώς έχουν τη δυνατότητα να επιλέγουν και να δρουν σε πολλά και διαφορετικά κοινωνικά δίκτυα και κοινωνικούς χώρους.

Στη συνέχεια του κειμένου σχολιάζονται η έννοια του συνόρου, οι ιστορικές συγκυρίες που έχουν καθορίσει το σημερινό συνοριακό καθεστώς, οι κρατικές πολιτικές που συνδέονται με αυτό, οι αντιδράσεις των ανθρώπων σε αυτές, οι πολιτικές απόψεις σε σχέση με τρέχοντα ζητήματα που αφορούν τις σχέσεις των δύο χωρών, η ύπαρξη κοινών πολιτισμικών χαρακτηριστικών, οι ομοιότητες και οι διαφορές στις δύο πλευρές των συνόρων, οι οικονομικές πτυχές της διάσχισής τους καθώς και οι απόψεις για τη σχέση πολιτικής, πολιτισμού και ταυτοτήτων.

Παρά το ότι η συνοριακή γραμμή αποτελεί πεδίο στο οποίο διάφοροι εθνικοί λόγοι αποκτούν υπόσταση και καθεστώς κυρι-

20. Για παρόμοια εθνογραφικά παραδείγματα μελέτης συνοριακών περιοχών στη ΝΑ Ευρώπη που εστιάζουν σε άτομα, βλ. ενδεικτικά για την πόλη Cluj της Τρανσυλβανίας, Brubaker κ.ά. 2006: 56-83, για τα σύνορα Σλοβενίας-Κροατίας, Knežević-Hocevar 2003, και για τα ελληνοαλβανικά σύνορα, Dalipaj 2008, Νιτσιάκος 2003, 2010.

αρχίας, τα πέντε συγκεκριμένα άτομα ξεπερνούν ή ενσωματώνουν με τα λεγόμενα και τις πρακτικές τους το σύνορο, χωρίς να παρουσιάζονται απαραίτητα ως φορείς των εθνικών λόγων. Αντίθετα, με τις επιλογές τους υπονομεύουν τις εθνικές πολιτικές και τον τρόπο που αυτές ασκούνται και μας υπενθυμίζουν ότι τα σύνορα δεν αποτελούν έναν ασφαλή δείκτη εθνικής καθαρότητας.

Κυρία Κατίνα²¹

Η κυρία Κατίνα είναι 82 χρονών και έχει ζήσει όλη της τη ζωή σε ένα χωριό της Φλώρινας, μερικές εκατοντάδες μέτρα από τα σύνορα με την ΠΓΔΜ. Η ηλικία της της δίνει τη δυνατότητα να γνωρίζει, είτε βιωματικά είτε από άμεσες διηγήσεις συγγενών της, τις συνέπειες που είχαν στην περιοχή πολλά από τα σημαντικά ιστορικά γεγονότα του 20ού αιώνα. Οι εμπειρίες αυτές χαρακτηρίζονται από την αντίληψη του συνόρου ως εμποδίου, που διαχωρίζει τους ανθρώπους και δημιουργεί πρόβλημα στη ζωή και την κίνησή τους.

Η αναφορά της στο παρελθόν και η σύγκρισή του με το παρόν συνδυάζεται με τη σημασία της ασφάλειας της διάσχισης των συνόρων και της γενικότερης διαβίωσης στην περιοχή (καθώς κάθε φορά που κάτι άλλαζε στο καθεστώς των συνόρων το αποτέλεσμα ήταν εντάσεις ή βίαιες αλλαγές). Επίσης κεντρικό στοιχείο στη θεώρησή της είναι η αίσθηση της κοινότητας που νιώθει με συγγενείς της που ζουν στην άλλη πλευρά των συνόρων, λόγω των επαφών και των κοινών πολιτισμικών πρακτικών.

Η αναφορά στην πραγματικότητα της οθωμανικής περιόδου παραμένει κύριο στοιχείο της σύγκρισης με το παρόν. Η απουσία των συνόρων μέχρι το 1912 ευνοούσε την επικοινωνία και την κοινωνική κινητικότητα των ανθρώπων. «Έναν καιρό τα σύνορα επί τουρκοκρατίας ήταν ένα... ένα κράτος ήταν... και πολλοί, όχι μόνο εμείς... παντρευόντουσαν... η πεθερά μου ήταν από εκεί... από ένα χωριό κοντά στο Μοναστήρι...» Η ενσωμάτωση της περιοχής στο ελληνικό κράτος σηματοδότησε τη δημιουργία των συνόρων. Η νέα πολιτική κατάσταση περιγράφεται μέχρι

21. Όλα τα ονόματα που παρουσιάζονται στην ενότητα αυτή είναι ψευδώνυμα.

και σήμερα ως αλλαγή πολιτικού καθεστώτος: «Όταν ήρθε η Ελλάδα είχε τα σύνορα ανοιχτά... μετά που ορίστηκαν έτσι έμειναν... αυτά είναι». Η νέα αυτή πραγματικότητα χώρισε την περιοχή στα δύο και προκάλεσε το χωρισμό οικογενειών αλλά δεν σταμάτησε τη διασυνοριακή κινητικότητα. «Δεν έχουμε κανένα πρόβλημα... ούτε από εκεί έχουμε πρόβλημα, ούτε από εδώ... πάμε, ερχόμαστε... έχω μεγάλη συγγένεια... όλος ο κόσμος εδώ πέρα έχει συγγένεια εκεί...»

Οι συνέπειες του ελληνικού Εμφυλίου είναι ζωντανές. «Από τον πόλεμο έφυγαν, έμειναν εκεί... τι να κάνουν; πού να πάνε; Εκεί τους δέχτηκαν... είναι ολόκληρη ιστορία. Ο κόσμος άρχισε να φεύγει, φοβήθηκε. Ξέρεις τι μας λέγανε εμάς; Είσαστε Βούλγαροι. Εμείς δεν είμαστε Βούλγαροι. Αυτή η δικιά μας η γλώσσα είναι ντόπια, καθ' αυτού από χιλιάδες χρόνια. Όποιος έφευγε έξω έλεγαν ότι είναι κομμουνιστής ή Βούλγαρος. Τους έπιαναν, και στη Γυάρο, κάτω όλους. Αυτό έγινε τότες και για αυτό φύγανε».

Η ύπαρξη στενών συγγενών από την άλλη πλευρά των συνόρων δημιουργεί αίσθημα κοινότητας που υπερβαίνει τις τωρινές πολιτικές διαφορές ανάμεσα στις δύο χώρες. «Σου λέω πενήντα άτομα ήταν. Έμειναν εκεί και σπούδασαν τα παιδιά τους, οι μεγάλοι πέθαναν... Έχω έναν γέρο αδερφό ακόμα, ο άλλος πέθανε. Ο ένας ήταν καθηγητής πανεπιστημίου... όλοι δηλαδή είναι μορφωμένοι. Η μοίρα τούς έφερε εκεί... και πόσα τράβηξαν και εκεί... Είπα στην ανιψιά μου να έρθει και μου είπε όχι, εγώ εδώ θα πεθάνω. Εκεί ταχτοποιήθηκαν. Έχουν και τα σπίτια τους, το κράτος τους έδωσε σπίτια για όλη τους τη ζωή».

Τα κοινά πολιτισμικά χαρακτηριστικά αναδεικνύονται στις επαφές και στις επισκέψεις στην άλλη πλευρά του συνόρου. «Σε γάμους έχουμε πάει, σε χορούς... Οι μουσικές είναι ίδιες, τα τραγούδια που χορεύουμε εμείς εδώ πέρα τα ντόπια, είναι ίδια και κει. Το πολύ πολύ να αλλάξουνε κανένα βήμα στο χορό. Πήγαμε σε μνημόσυνο εκεί, σε νεκροταφείο στο Μοναστήρι. Πέθανε η συννυφάδα μου. Πήγαμε εκεί, νόμιζα στο χωριό μου είμαι. Μοιρολογούσαν οι γυναίκες εκεί πέρα όπως στο χωριό μας. Καμία διαφορά...»

Η τωρινή κατάσταση της διάσχισης των συνόρων εμπνέει ασφάλεια σε σχέση με το παρελθόν. «Τώρα δεν έχουμε κανένα φόβο να περάσουμε τα σύνορα. Εκείνα τα χρόνια μετά τον Εμφύλιο είχαμε. Τώρα πηγαίνουμε-ερχόμαστε... Εκείνα τα χρόνια μας έκαναν έλεγχο, ώρες ολόκληρες, να φοβάσαι να περάσεις. Τώρα πηγαίνεις ελεύθερα. Τώρα από ποιον να φοβόμαστε; Έρχονται φωνίζουν και εμείς πάμε όποτε θέλουμε, φωνίζουμε ωραία πράγματα, φθηνά».

«Εγώ πηγαίνω να καθαρίσω πέτρα, ο άντρας μου τις γέφυρες. Ο γιος μου τα δόντια του... Η ξαδέρφη μου είχε έρθει πέρσι. Είχε να έρθει είκοσι χρόνια... έρχονται για να μας δούνε. Για επίσκεψη, να έρθουν στα σπίτια μας, να πάνε να ανάψουν κανένα κερί σε ένα νεκροταφείο, στον τάφο ενός δικού τους, να έρθουν σε έναν γάμο...»

Το παρόν είναι πολύ καλύτερο από το παρελθόν: «Τώρα είναι καλύτερα, είναι πολύ καλύτερα όλα... σήμερα ο κόσμος ζει διαφορετικά... Από τα σύνορα που λες, δεν έχουμε κανένα πρόβλημα... όλα είναι καλά... Εμείς είμαστε ντόπιοι άνθρωποι, δεν νιώθουμε ξεχασμένοι... αφού εδώ γεννηθήκαμε, εδώ θα πεθάνουμε».

Δημήτρης

Ο Δημήτρης είναι συνταξιούχος δάσκαλος. Σήμερα είναι 76 χρονών. Γεννήθηκε στην πόλη της Φλώρινας και δούλεψε σε πολλά σχολεία της Ελλάδας. Αναγνωρίζει το σύνορο ως κάτι τεχνητό, το οποίο χωρίζει κάτι ενιαίο. Για το λόγο αυτό διακρίνει κοινά στοιχεία που συνδέουν τους πληθυσμούς στις δύο πλευρές του. Θεωρεί όμως τη συννοριακή γραμμή και ως μία δεδομένη πραγματικότητα όπου οι κρατικές πολιτικές που υιοθετούνται έχουν καθοριστικές συνέπειες για την περιοχή και τις σχέσεις των δύο χωρών.

«Τα σύνορα χωρίζουν ένα χώρο ο οποίος είναι συνεχόμενος, έχει μία ενότητα... Πολλοί “ξένοι”, επισκέπτες από άλλα μέρη της χώρας, όταν πλησιάζουν στα σύνορα νιώθουν “δέος” και υπερηφάνεια για την πατρίδα μας... Αλλά αυτό που δεν ξέρουν είναι ότι οι σχέσεις των ανθρώπων και εδώ και στην άλλη πλευρά ήταν και είναι ίδιες. Οι άνθρωποι δεν έχουν να μοιράσουν

κάτι και ιδιαίτερα όταν υπάρχουν συγγενείς σε εκείνα τα μέρη, ακόμα πριν από το 1912».

Ο Δημήτρης πηγαίνει πολύ συχνά στο Μοναστήρι, για καφέ, για φώνια και διασκέδαση με γνωστούς και φίλους, «γιατί οι τιμές είναι χαμηλές». Έχει και πολλούς φίλους εκεί και αναγνωρίζει ότι «μάλλον είμαστε ίδιοι... μας συνδέουν πολλά. Μιλάμε το ίδιο ιδίωμα και έχουμε και ίδιους χορούς. Υπάρχουν σε μεγάλο βαθμό κοινά ήθη και έθιμα, όπως οι φωτιές τα Χριστούγεννα, οι γιορτές... Πάμε εμείς, έρχονται αυτοί, μια ζωή ζούμε δίπλα δίπλα... Ακόμα και στη θρησκεία είμαστε ίδιοι».

Παρ' όλα αυτά επισημαίνει τον πολιτικό ρόλο που παίζουν οι θρησκευτικές ηγεσίες, έστω και μέσα από μία ελληνοκεντρική σκοπιά. «Πώς να μας ενώσει όμως η θρησκεία όταν η Εκκλησία των Σκοπίων δεν αναγνωρίζεται από κανέναν;» Στο ζήτημα της ονομασίας του γειτονικού κράτους έχει ξεκάθαρη άποψη, την οποία στηρίζει και με την επίκληση του παρελθόντος. «Δεν θα πρέπει εμείς οι Έλληνες να αποδεχτούμε την κλοπή της ονομασίας "Μακεδονία" καθώς και του ωραιότερου, και πιο ένδοξου κομματιού της ιστορίας μας, που είναι η εποχή του πριν και μετά Μεγάλου Αλεξάνδρου, όπως και εκείνης του Βυζαντινού αυτοκράτορα, του Βασιλείου Β' του Βουλγαροκτόνου. Φυσικά ούτε και την ιστορία κάποιας άλλης περιόδου που έχουν κλέψει».

Ο καθοριστικός παράγοντας για τη διαχείριση του ονόματος είναι οι πολιτικές που αποφασίζονται σε εθνικό ή και υπερεθνικό επίπεδο. «Αυτό το διάστημα οι άνθρωποι πηγαυνοέρχονται αλλά οι εμπορικές σχέσεις δεν είναι σε καλά επίπεδα. Η Ελλάδα δεν τους διευκολύνει να πάρουν βίζες. Πιστεύω ότι είναι καθαρά θέμα εξωτερικής πολιτικής της πατρίδας μας. Η διευκόλυνση της διέλευσης είναι ευχής έργον, όμως από εκεί και πέρα είναι έργο κρατικής μέριμνας. Δεν εξαρτάται από το τι θέλουμε εμείς αλλά από το τι θα αποφασίσουν οι πολιτικοί μας».

Η εμπλοκή των Μεγάλων Δυνάμεων καθορίζει και την εξέλιξη της διαμάχης για το όνομα ανάμεσα στις δύο χώρες: «Πιστεύω ότι δεν κινδυνεύουμε με πόλεμο από τους Σκοπιανούς, εκτός αν πίσω απ' αυτούς υπάρχουν κάποιοι "προστάτες", οι

Μεγάλες Δυνάμεις δηλαδή... Ε, τότε η απάντηση αλλάζει. Αυτό που θα εκκρεμεί πάντα θα είναι μια προπαγάνδα αντιθέσεων, μέχρι βέβαια να λυθεί το θέμα της ονομασίας των Σκοπίων και της αυτογνωσίας τους».

Θεωρεί όμως πως οι σχέσεις των δύο χωρών και των περιοχών πρέπει να γίνουν στενότερες: «Το πρώτο πράγμα που θα δεις μόλις ξημερώσει η επόμενη μέρα είναι ο γείτονάς σου, τον οποίο και δεν επιλέγεις. Πιστεύω ότι δεν βλάπτει ο συνετισμός εκ μέρους τους ώστε να γίνουν στενότερες οι σχέσεις μας, κάτι βέβαια που θα συμφέρει και τις δύο πλευρές». Εδώ αναδύονται στοιχεία που εκφράζουν μία σχέση δύναμης ανάμεσα στις δύο χώρες. «Ιδιαίτερα μάλιστα αυτούς, μιας και είναι πιο φτωχοί και ζητούν από εμάς προστασία και σιγουριά».

Η ύπαρξη των συνόρων αποτελεί πρόβλημα και η ζωή κοντά σε αυτά είναι μειονέκτημα: «Όσοι ζουν στα σύνορα είναι πάντοτε αδικημένοι. Ειδικά εμείς που ζούμε στη Φλώρινα. Είμαστε αδικημένοι από κάθε πλευρά, είτε αυτή λέγεται πολιτική, είτε πολιτιστική, είτε εμπορική... Είμαστε πλήρως άτυχοι! Για αυτό οι παλιοί μάς έλεγαν, ποτέ μην χτίζεις σπίτι στα σύνορα και μην ανοίγεις μαγαζί. Πιστεύω ότι η κατάργηση όλων των συνόρων θα ήταν ευχής έργον. Το θέλουν οι περισσότεροι, αν όχι όλοι, απλά δεν το εφαρμόζουν. Το γιατί; Είναι θέμα πολιτικής».

Κωνσταντίνα

Η Κωνσταντίνα είναι 30 χρονών. Γεννήθηκε στη Γερμανία από γονείς που κατάγονται από τη Φλώρινα. Τα τελευταία δέκα χρόνια ζει στη Φλώρινα και είναι άνεργη. Η συνολική στάση της απέναντι στα σύνορα και τη θέση της περιοχής είναι αρνητική. Η διαβίωση στα σύνορα αποτελεί πρόβλημα και συνδέεται με την έλλειψη ενδιαφέροντος από την πλευρά του κράτους.

«Η Ελλάδα είχε την ατυχία να έχει στα σύνορά της κακούς γείτονες και αυτό μου δημιουργεί άγχος. Είναι όλοι παραμελημένοι λαοί με κακό βιοτικό επίπεδο, δυστυχώς, που μόνο άσχημα πράγματα έχουν φέρει στη χώρα μας. Βλέπουμε την Αλβανία και τα Σκόπια, τη φτώχεια τους, και λέμε: Δόξα σοι ο Θεός, καλά είμαστε!». Η ίδια δεν έχει πάει ποτέ στην Αλβανία, αλλά

πηγαίνει στα Μπίτολα. Και αυτή όπως και πολλοί γνωστοί της «το κάνουν λόγω της φθηνής αγοράς σε όλα τα προϊόντα».

Πιστεύει ότι οι διαφορές με τους γείτονές μας είναι μεγάλες και περισσότερες από τις ομοιότητες: «Δεν νιώθω ότι μας συνδέει κάτι με τους κατοίκους των γειτονικών χωρών. Νομίζω ότι έχουμε κάποιες επιρροές εμείς από αυτούς και αυτοί από εμάς. Αλλά δεν νομίζω συνειδητά να μας συνδέει τίποτα». Η αποδοχή της παρουσίας των γειτόνων στο ελληνικό έδαφος γίνεται μόνο υπό προϋποθέσεις. «Αν οι Αλβανοί ή οι Σκοπιανοί είναι μόνο επισκέπτες, είναι καλοδεχόμενοι! Αν όμως έρχονται για να κατοικήσουν στην πόλη μας, να πάρουν τις δουλειές μας και να διεκδικήσουν θέσεις που μας ανήκουν, είτε σε δημόσια υπηρεσία είτε στο πανεπιστήμιο, τότε είναι απειλή».

Η ζωή σε μία μεθοριακή περιοχή σημαίνει περιθωριοποίηση και μικρές δυνατότητες κοινωνικής και οικονομικής ανέλιξης. «Το να ζει κανείς στα σύνορα είναι πρόβλημα. Είμαστε παραμελημένοι εδώ... πού είναι οι δουλειές; Πού είναι οι ευκαιρίες για τα παιδιά που θέλουν να διακριθούν; Πού είναι το κράτος;... Είμαστε απομονωμένοι σε σχέση με το εσωτερικό της χώρας. Δεν έχουμε τις ίδιες ευκαιρίες, ούτε σε επίπεδο εργασίας, ούτε σε επίπεδο ψυχαγωγίας, αλλά ούτε και όταν πρόκειται για την υγεία... Πιστεύω ότι τα προβλήματα αυτά μπορούν να διορθωθούν με τη δημιουργία θέσεων εργασίας και γενικότερα, αν οι "Μεγάλοι" μας τιμήσουν με την προσοχή τους και ασχοληθούν λίγο με τον τόπο μας».

Στο επίπεδο της εθνικής ιδεολογίας η διαβίωση στα σύνορα προκαλεί αισθήματα ανασφάλειας. «Κάποιες φορές νιώθουμε ανασφάλεια και απειλή και για μας και για την πατρίδα μας. Ας πούμε, όταν βομβάρδιζαν την πρώην Γιουγκοσλαβία οι Αμερικάνοι. Εμείς δεν μπορούσαμε να κάνουμε τίποτα, παρά μόνο να τους λυπόμαστε». Η Κωνσταντίνα δηλώνει πως θεωρεί τον εαυτό της «προστάτη των ελληνικών συνόρων» και τονίζει πως «όλοι μας εδώ πάνω αγαπάμε την Ελλάδα αλλά περιμένουμε τη στιγμή που θα μας αγαπήσει και αυτή».

Παναγιώτης

Ο Παναγιώτης είναι 39 χρονών. Εργάζεται ως δημόσιος υπάλληλος στη Φλώρινα. Κατάγεται από ένα χωριό λίγο έξω από την πόλη. Πηγαίνει στο Μοναστήρι τουλάχιστον μια δυο φορές το μήνα, όταν δεν υπάρχει κάποιο πρόβλημα ανάμεσα στην Ελλάδα και την ΠΓΔΜ. Η δαπάνη χρημάτων και η όποια οικονομική δυνατότητα προσδίδει αξία και κοινωνική δύναμη. «Εκεί αισθάνεσαι πως ο κόπος σου έχει αντίκρισμα. Αισθάνεσαι εύπορος, κάτι πολύ δύσκολο για εδώ. Αφού μου προσφέρεται αυτή η δυνατότητα γιατί να μην την εκμεταλλευτώ;»

Νιώθει πολύ οικεία όταν πηγαίνει, καθώς μπορεί να επικοινωνήσει με όλους στη γλώσσα τους. Γνωρίζει τα ντόπια από την οικογένεια και το χωριό του. Η γλώσσα αυτή υπήρχε πριν γεννηθούν αυτοί. «Οι κάτοικοι των πόλεων των Σκοπίων γνωρίζουν ότι στη Φλώρινα μιλάμε αυτό το ιδίωμα και μας λένε: “Δεν βλέπετε; Αφού είμαστε αδέρφια, αν όχι αδέρφια είμαστε ξαδέρφια. Είμαστε το ίδιο, έχουμε την κοινή (γλώσσα)”». Ο Παναγιώτης λέει ότι ήταν η μητρική γλώσσα για τον παππού και τη γιαγιά του και τους προγόνους του. Τονίζει όμως πως «παρά το ότι τη μιλούσαν ένιωθαν Έλληνες, ούτε Βούλγαροι ούτε κάτι άλλο».

Υπάρχουν όμως στιγμές που δεν αισθάνεται πολύ άνετα όταν τα μιλάει. Η χρήση πολιτισμικών στοιχείων που δεν υπακούν στο ελληνικό εθνικό κυρίαρχο πρότυπο υπήρξε στο πρόσφατο παρελθόν αλλά και σε διάφορες περιόδους του 20ού αιώνα κατακριτέα πρακτική. «Κοίταξε, μερικές φορές φοβόμαστε επειδή δεν μπορείς να ξέρεις ποιος θα κάτσει στο δίπλα τραπέζι, ποιος θα σε ακούσει. Για παράδειγμα, όταν πάω στο Μοναστήρι κοιτάζω πάντα ποιος κάθεται δίπλα και αν έχει Φλωρινιώτες εκεί γύρω. Μπορεί να με ακούσει κάποιος με αποτέλεσμα να με κρίνει με τα δικά του μέτρα και σταθμά και εγώ να βρεθώ σε κάποια δύσκολη θέση. Ή πολλές φορές εξαρτάται από την επικαιρότητα, δηλαδή με όλα αυτά που γίνονται τους τελευταίους καιρούς, θέμα ονομασίας, μειονοτήτων, είμαστε σε δύσκολη θέση».

Έχει και αυτός συγγενείς με τους οποίους επικοινωνεί συχνά. Έχει όμως διαφορετικές αντιλήψεις σχετικά με ζητήματα εθνικής ταύτισης. «Έχω και συγγενείς στο Μοναστήρι και στα Σκόπια.

Αυτοί έφυγαν στον Εμφύλιο. Νιώθουν πως είναι Σλαβομακεδόνες και πως η Ελλάδα τους έδιωξε και διεκδικούν τα εδάφη που η Ελλάδα τους πήρε». Το φαινόμενο συγγενών που δηλώνουν διαφορετική εθνική ταύτιση είναι συνηθισμένο. «Πάνω στις συζητήσεις, τους λέμε ότι κάνουν λάθος, εκείνοι αντιδρούν. Οι διαφωνίες δεν τελειώνουν, παραμένουν διαφωνίες. Δεν μπορεί να ενώσεις ένα χάσμα τόσων ετών».

Η θέση του απορρίπτει την ύπαρξη μακεδονικής μειονότητας. «Τώρα είναι μια μερίδα ανθρώπων σε κάποια χωριά που ισχυρίζονται ότι είναι απλώς Μακεδόνες και όχι Ελληνομακεδόνες. Οι οποίοι και πιστεύουν ότι πρέπει να ονομαστεί Μακεδονία η περιοχή αυτή. Εγώ ο ίδιος γεννήθηκα στη Φλώρινα, μεγάλωσα στη Φλώρινα, ζω μέχρι και σήμερα στη Φλώρινα. Είμαι Μακεδόνας, της ελληνικής Μακεδονίας όμως, Έλληνας Μακεδόνας».

Είναι όμως κριτικός απέναντι στο διαχωρισμό που μπορεί να επιβάλλουν τα σύνορα. «Μπορεί όλοι να λέμε ότι γνωρίζουμε λίγο πολύ ιστορία, αλλά πολλές φορές την αντιλαμβανόμαστε από την πλευρά μας. Θεωρώ πως ούτε ένας Έλληνας ούτε ένας Σκοπιανός ιστορικός μπορεί να εκφράσει γνώμη ή να την επιβάλει. Όλοι άλλωστε από κάπου καταγόμαστε, αλλά δεν χρειάζονται ακρότητες, ούτε σύνορα».

Άννα

Η Άννα είναι 24 χρονών και κατάγεται από ένα από τα μεγάλα χωριά του νομού. Πάει συχνά για ψώνια και αγορές και διασκέδαση στην άλλη πλευρά των συνόρων. «Δεν νιώθω τύψεις που κάνω φθηνές αγορές σε μια άλλη πόλη και σε ένα άλλο κράτος. Μάλιστα νομίζω ότι οι άνθρωποι αυτοί έχουνε πραγματικά ανάγκη τα χρήματα αυτά. Άσε που βολεύει και μας».

Οι αγοραστικές δυνατότητες και επιλογές είναι μεγάλες. «Πάω όσο πιο συχνά μπορώ στα Μπίτολα γιατί μπορεί να κάνω φθηνά ψώνια και να βρω ωραία ρούχα. Η διαφορά της τιμής ορισμένες φορές ξεπερνάει και το μισό. Επάνωμα τζιν τα βρίσκει κανείς στο 1/3 της τιμής. Το ίδιο συμβαίνει και με τα επάνωμα παπούτσια... Πάμε και με φίλους μου και για διασκέδαση».

Έχει συγγενείς οι οποίοι έχουν διαφορετικές απόψεις για τις κρατικές πολιτικές: «Ο μπαμπάς μου έχει συγγενείς στα Μπίτολα και μια μακρινή γιαγιά στα Σκόπια. Όταν τους πρωτογνώρισα αναρωτήθηκα πώς γίνεται να έχουμε σόι μέσα και τον ρώτησα. Μου είπε πως εκείνοι έφυγαν με τον Εμφύλιο και έμειναν εκεί. Όταν μιλάμε σήμερα ο θείος μου είναι ακόμα κατά της Ελλάδας. Όταν μιλάμε για το θέμα της ονομασίας το στόμα του στάζει μίσος».

Τοποθετείται στο ζήτημα αυτό εκφράζοντας τα εξής: «Νιώθω ότι είμαι απ' τη Μακεδονία με τον προσδιορισμό του ντόπιου, ολοκάθαρη απ' τη Μακεδονία. Όμως με τους ισχυρισμούς των Σκοπιών εννοείται ότι είμαι κατά. Τη γλώσσα αυτή την άκουγα από τον πατέρα μου και αυτός με τη σειρά του από τον παππού μου, εγώ όμως ενώ τα καταλαβαίνω όλα δεν την μιλάω πολύ καλά. Υπάρχει σλαβικό στοιχείο μέσα, όμως δεν ξέρω κατά πόσο πρέπει να ονομαστεί σλαβομακεδονική γλώσσα ή μακεδονική».

Βρίσκει πως υπάρχουν περισσότερα κοινά στοιχεία ανάμεσα στη Φλώρινα και τα Μπίτολα παρά στη Φλώρινα και σε άλλες περιοχές της νότιας Ελλάδας. «Πιστεύω πως η Μακεδονία δεν έχει καμιά σχέση με την Κρήτη ή την Πελοπόννησο και γενικά με την υπόλοιπη Ελλάδα. Όλα τα έθμά μας είναι ίδια με αυτούς μέσα και πιστεύω πως κάποτε ήμασταν ίδιοι με αυτούς. Να φανταστείς πως κάποτε η Φλώρινα υπαγόταν στα Μπίτολα, που ήταν η μεγαλύτερη πόλη στην περιοχή. Δεν έχω πρόβλημα να ονομαστούν όπως θέλουν. Φοβάμαι όμως πως θα πάρουν τα όπλα και θα έρθουν να διεκδικήσουν εδάφη μας. Θα έρθουν να μας πουν φύγε από το σπίτι σου, δώσε μου το χωράφι σου, αυτά είναι δικά μου».

4. Ζώντας (σ)τα σύνορα: Εθνικές ιδεολογίες και μεθοριακές κοινωνίες

Οι συνοριακές περιοχές αποτελούν πεδία διενέξεων πολιτισμού και εξουσίας, στα οποία οι διαδικασίες της κρατικής διοίκησης και της εθνικής ομογενοποίησης αντιμετωπίζουν προκλήσεις και

δυσχέρειες, ακριβώς επειδή οι περιοχές αυτές παρουσιάζουν ιστορικά έντονη πολιτισμική ποικιλότητα και πολύπλοκα δίκτυα κοινωνικών ανταλλαγών και σχέσεων με τους πληθυσμούς στην άλλη πλευρά των συνόρων. Παράλληλα αποτελούν πλαίσια αλληλεπίδρασης ανάμεσα σε δρώντα υποκείμενα και ιδεολογίες που αντιπαρατίθενται μεταξύ τους μέσα σε ασύμμετρες σχέσεις εξουσίας σε τοπικό, εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο. Υπό την έννοια αυτή οι μεθοριακές περιοχές αποτελούν προνομιακά πεδία έρευνας των επιπτώσεων των εθνικών ιδεολογιών και πολιτικών στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων (Wilson και Donnan 1998β).

Το παρόν κείμενο είχε στόχο να αναδείξει την περίπλοκη αλληλεπίδραση ανάμεσα στα προτάγματα των εθνικών ιδεολογιών και τις στάσεις και επιλογές των πληθυσμών που ζουν στις παρυφές εθνικών κρατών. Τα εθνογραφικά παραδείγματα των πέντε ανθρώπων αποτελούν περιπτώσεις διαφορετικών στάσεων και τοποθετήσεων απέναντι στους θεσμούς του έθνους-κράτους. Αναδεικνύουν λόγους και μορφές δράσης που προσδιορίζονται από την εθνική ιδεολογία αλλά και περικλείουν και άλλους ανεπίσημους λόγους, διαμορφωμένους από προσωπικές εμπειρίες, οικογενειακές ιστορίες και μια ιδιοσυγκρασιακή πρόσληψη του συνόρου. Μας δείχνουν, ακόμα, ότι οι στρατηγικές, οι πρακτικές τους αναιρούν πολύ συχνά την απόλυτη διχοτομία ανάμεσα σε εθνικούς «εαυτούς» και «άλλους» και θέτουν σε συνεχή διαπραγμάτευση στην πράξη αυτές τις κατηγορίες.

Τα σύνορα, ως ιδεολογικός μηχανισμός, έχουν ζωτική σημασία για τους περισσότερους κατοίκους της περιοχής, καθώς προσδίδουν νόημα και συμβολισμό στις διαπροσωπικές επαφές και στον τρόπο που αυτοπροσδιορίζονται ως πολίτες του ελληνικού κράτους. Σημαίνουν, όμως, διαφορετικά πράγματα για διαφορετικούς ανθρώπους σε διαφορετικές χρονικές στιγμές. Κάποιοι από αυτούς εκφράζουν την πίστη τους σε αυτά και τα προσλαμβάνουν ως αδιαπραγμάτευτα στοιχεία της εθνικής ταυτότητας. Κάποιοι άλλοι προτιμούν να υιοθετούν αμφίσημη στάση και πιο ρευστές στρατηγικές κοινωνικής δράσης, στις οποίες άλλες ταυτότητες από τις εθνικές είναι εξίσου, ή περισσότερο, σημαντικές.

Σε αυτό συμβάλλει και η διασυνοριακή κίνηση η οποία έχει διαμορφώσει μία γεωγραφική ζώνη επικοινωνίας, μετακινήσεων και δραστηριοτήτων που τέμνει το εθνικό σύνορο. Οι δεσμοί που αναπτύσσονται μεταξύ των μεθοριακών κοινωνιών μοιάζουν να μην ακολουθούν ή να βρίσκονται σε αντίθεση με τις πολιτικές αποφάσεις της κεντρικής εξουσίας. Οι συνθήκες και οι σχέσεις αυτές ακυρώνουν, κατά μία έννοια, το ρόλο του συνόρου ως ορίου εθνικής επικράτειας και πολιτισμού. Η ασυμβατότητα του πολιτικού συνόρου με τα πολιτισμικά και τα κοινωνικά δεδομένα διαμορφώνει το πλαίσιο της αμφισβήτησής του από τους ανθρώπους που ζουν εκεί και το διασχίζουν.

Στην περίπτωση της περιοχής της Φλώρινας η πολιτισμική, πέρα από τη γεωγραφική, συνάφεια των μεθοριακών περιοχών, ο περίπλοκος χαρακτήρας των κοινωνικών σχέσεων, το ιστορικό υπόβαθρο των κάθε μορφής ανταλλαγών και μετακινήσεων και εγκαταστάσεων από τη μια στην άλλη περιοχή και η εργαλειοκή χρήση των ταυτοτήτων μάς υποδεικνύουν πως δεν είναι δυνατή η κατανόηση της τοπικής πραγματικότητας, με όρους που προϋποθέτουν την ύπαρξη παγιωμένων στο χώρο και το χρόνο εθνικών ταυτοτήτων οι οποίες συμπίπτουν με την εδαφική επικράτεια των εθνικών κρατών.

Σε αυτό το πλαίσιο η έννοια του συνόρου, πραγματικού και συμβολικού, αποκτά πρωτεύουσα σημασία. Ενώ η διαπραγμάτευση του γεωγραφικού συνόρου, που καθιερώθηκε τελικά ως πολιτικό σύνορο ανάμεσα στα δύο εθνικά κράτη, έλαβε χώρα στο πλαίσιο συγκεκριμένων διαδικασιών που αφορούν το διεθνές νομικό-πολιτικό πλαίσιο διευθέτησης διαφορών σχετικών με τη χάραξη των συνόρων, η διαπραγμάτευση των συμβολικών συνόρων, των ορίων ανάμεσα στα άτομα αποτελεί διαδικασία που δεν περιορίζεται σε τυπικά αλλά ούτε και χρονικά πλαίσια. Τα συμβολικά σύνορα επηρεάζονται από τη λειτουργία των πολιτικών συνόρων, αλλά η δική τους σημασία μπορεί να ακολουθεί ξεχωριστούς κανόνες στη διαπραγμάτευση συλλογικών και ατομικών ταυτοτήτων, οι οποίοι, βέβαια, διαμορφώνονται από τις εκάστοτε ιστορικές και κοινωνικοπολιτικές συγκυρίες.

Βιβλιογραφία

- Agnew, J., 2007, «No borders, no nations: Making Greece in Macedonia». *Annals of the Association of American Geographers* 97(2): 398-422.
- Alvarez, R.R., 1995, «The Mexican-US border: The making of an anthropology of borderlands». *Annual Review of Anthropology* 24: 447-470.
- Bacas, J.L., 2003α, «Marble monuments and symbolic boundaries on the Greek Turkish border». *Focaal, European Journal of Anthropology* 41: 33-44.
- 2003β, «Greek tourists in Turkey: An anthropological case study». *Journal of Mediterranean Studies* 13(2): 239-258.
- Βοσκόπουλος, Ι., 2007, «Ευχαριστίες». Στο Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, *Φλώρινα - Πύλη των Βαλκανίων: Αξονική τομογραφία του νομού*, 7-9. Θεσσαλονίκη.
- Brubaker, R., M. Feischmidt, J. Fox, και L. Grancea, 2006, *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Πρίνστον: Princeton University Press.
- Γούναρης, Β., Ι. Μιχαηλίδης και Γ. Αγγελόπουλος (επιμ.), 1997, *Ταυτότητες στη Μακεδονία*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Cowan, J.K. (επιμ.), 2000, *Macedonia: The Politics of Identity and Difference*. Λονδίνο: Pluto.
- 2001, «Ambiguities of an emancipatory discourse: The making of a Macedonian minority in Greece». Στο J.K. Cowan, M.-B. Dembour και R.A. Wilson (επιμ.), *Culture and Rights: Anthropological Perspectives*, 152-176. Καίμπριτζ: Cambridge University Press.
- Cowan, J.K. και K. Brown, 2000, «Introduction: Macedonian inflections». Στο J.K. Cowan (επιμ.), *Macedonia: The Politics of Identity and Difference*, 1-27. Λονδίνο: Pluto.
- Cunningham, H. και J.McC. Heyman, 2004, «Introduction: Mobilities and enclosures at borders». *Identities: Global Studies in Culture and Power* 11: 289-302.
- Dalipaj, G., 2008, «Albanian (?) women's life stories in the Greek-Albanian border». Στο V. Nitsiakos, I. Manos, G. Agelopoulos, A. Angelidou και V. Dalkavoukis (επιμ.), *Balkan Border Crossings: First Annual of the Konitsa Summer School*, 322-336. Βερολίνο: LIT.
- Danforth, L.M., 1995, *The Macedonian Conflict: Ethnic Nationalism in a Transnational World*. Πρίνστον: Princeton University Press [ελλ. έκδ.: *Η μακεδονική διαμάχη*, μτφρ. Σ. Μαρκέτος, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1999].
- De Rapper, G., 2004, «“We are not Greek, but...”: Dealing with the Greek-Albanian border among the Albanian speaking Christians of Southern Albania». *Southeast European and Black Sea Studies* 4(1): 162-174.

- Donnan, H. και T.M. Wilson, 1994, «An anthropology of frontiers». Στο H. Donnan και T.M. Wilson (επιμ.), *Border Approaches: Anthropological Perspectives on Frontiers*, 1-14. Lanham: University Press of America.
- (επιμ.), 1999, *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*. Οξφόρδη: Berg.
- (επιμ.), 2005, *Culture and Power at the Edges of the State: National Support and Subversion in European Border Regions*. Μύνστερ: LIT.
- Drinis, I., 2008, «Some anthropologically inspired reflections on the Greek-Albanian borderland». Στο V. Nitsiakos, I. Manos, G. Agelopoulos, A. Angelidou και V. Dalkavoukis (επιμ.), *Balkan Border Crossings: First Annual of the Konitsa Summer School*, 337-357. Βερολίνο: LIT.
- Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 2007, *Φλώρινα – Πύλη των Βαλκανίων: Αξονική τομογραφία του νομού*. Θεσσαλονίκη.
- Ευρώπαια*, 1996, 2(1). Ειδικό τεύχος αφιερωμένο στα σύνορα.
- Green, S., 2005, *Notes from the Balkans: Locating Marginality and Ambiguity on the Greek-Albanian Border*. Πρίνστον: Princeton University Press.
- Hart, L.K., 1999, «Culture, civilization, and demarcation at the northwest borders of Greece». *American Ethnologist* 26(1): 196-220.
- Horstmann, A. (επιμ.), 2005, «States, peoples and borders in Southeast Asia». *Kyoto Review of Southeast Asian Studies* 7, ειδικό τεύχος.
- Karakasidou, A.N., 1993, «Politicizing culture: Negating ethnic identity in Greek Macedonia». *Journal of Modern Greek Studies* 11: 1-21.
- Knežević-Hocevar, D., 2003, «“We were as one”: Local and national narratives of a border regime between Slovenia and Croatia». *European Studies: A Journal of European Culture, History and Politics* 19: 171-194.
- Κολόπουλος, Ι. και Ι. Μιχαηλίδης, 2007, «Εισαγωγικές παρατηρήσεις». Στο Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, *Φλώρινα – Πύλη των Βαλκανίων: Αξονική τομογραφία του νομού*, 13-15. Θεσσαλονίκη.
- Κολόπουλος, Ι., Κ. Χατζηκωνσταντίνου και Β. Γούναρης (επιμ.), 2008, *Η διασυνοριακή συνεργασία Ελλάδας-ΠΓΔΜ ως ζητούμενο*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Μάνος, Ι., 2004, «Σύγχρονη ανθρωπολογική έρευνα στην περιοχή της Φλώρινας: Θεωρητικοί άξονες, εννοιολογικά εργαλεία και πολιτισμικές αναπαραστάσεις της τοπικής πραγματικότητας». Στο *Πρακτικά του Συνεδρίου «Φλώρινα 1912-2002»: Ιστορία και πολιτισμός*, 557-573.
- Manos, I., 2002, *Visualising Culture – Demonstrating Identity: Dance Performance and Identity Politics in a Border Region in Northern Greece*. Ανεξέδκτη διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο του Αμβούργου.
- 2005, «Border crossings: Dance performance and identity politics in a border region in northern Greece». Στο H. Donnan και T.M. Wilson (επιμ.), *Culture and Power at the Edges of the State: National Support and Subversion in European Border Regions*, 127-53. Μύνστερ: LIT.
- 2010, «Fieldwork at the border: Ethnographic engagements in south-eastern Europe». Στο H. Donnan και T.M. Wilson (επιμ.), *Borderlands: Ethnographic Approaches to Security, Power and Identity*, 109-124. Νέα Υόρκη: University Press of America.

- Μέρτζος, Ν., 2007, «Πρόλογος». Στο Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, *Φλώρινα – Πύλη των Βαλκανίων: Αξονική τομογραφία του νομού*, 9-11. Θεσσαλονίκη.
- Mihaylova, D., 2005, «Reopened and renegotiated borders: Pomak identities at the frontier between Bulgaria and Greece». Στο Η. Donnan και Τ.Μ. Wilson (επιμ.), *Culture and Power at the Edges of the State: National Support and Subversion in European Border Regions*, 155-189. Μόνστερ: LIT.
- Neuburger, M., 2000, «Pomak borderlands: Muslims on the edge of nations». *Nationalities Papers* 28(1): 181-198.
- Nikocevic, L., 2003, «Negotiating borders: Myth, rhetoric, and political relations at the Istrian border». *Focaal, European Journal of Anthropology* 41: 95-105.
- Νιτσιάκος, Β., 2000, «Η ιστορικότητα του τόπου. Χρήσεις και μεταμορφώσεις του φυσικού χώρου σε δύο ορεινές κοινότητες της Βαλκανικής: Συγκριτική προσέγγιση». Στο Β. Νιτσιάκος και Χ. Κασίμης (επιμ.), *Ο ορεινός χώρος της Βαλκανικής: Συγκρότηση και μετασχηματισμοί*, 201-216. Πλέθρον – Δήμος Κόνιτσας.
- 2003, *Μαρτυρίες Αλβανών μεταναστών*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- 2010, *Στο σύνορο: «Μετανάστευση», σύνορα και ταυτότητες στην αλβανο-ελληνική μεθόριο*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Παπαταξιάρχης, Ε., 2006, «Τα άχθη της ετερότητας: Διαστάσεις της πολιτισμικής διαφοροποίησης στην Ελλάδα του πρώιμου 21ου αιώνα». Στο Ε. Παπαταξιάρχης (επιμ.), *Περιπέτειες της ετερότητας: Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, 1-86. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Roesler, M. και T. Wendl (επιμ.), 1999, *Frontiers and Borderlands: Anthropological Perspectives*. Φρανκφούρτη: Peter Lang.
- Spener, D. και K. Staudt (επιμ.), 1998, *The U.S.-Mexico Border: Transcending Divisions, Contesting Identities*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Torsello, D. και L. Rodeghiero (επιμ.), 2006, *Beyond Borders: Anthropological and Historical Approaches to Ethnic Relations in Postsocialist Europe*. Τορίνο: Trauben.
- Vereni, P., 2000, «Os Ellin Makedonas: Autobiography, memory, and national identity in western Greek Macedonia». Στο J.K. Cowan (επιμ.), *Macedonia: The Politics of Identity and Difference*, 47-67. Λονδίνο: Pluto.
- Vila, P. (επιμ.), 2003, *Ethnography at the Border*, τόμ. ΙΓ'. Μινεάπολις και Λονδίνο: University of Minnesota Press.
- Wilson, T.M. και Η. Donnan (επιμ.), 1998α, *Border Identities: Nation and State at International Frontiers*. Καίμπριτζ: Cambridge University Press.
- 1998β, «Nation, state and identity in international frontiers». Στο T.M. Wilson και Η. Donnan (επιμ.), *Border Identities: Nation and State at International Frontiers*, 1-30. Καίμπριτζ: Cambridge University Press.
- Χρηστίδης, Γ., 2008, «Η διασυνοριακή συνεργασία ανάμεσα στο νομό Φλώρινας και το Δήμο Μοναστηρίου (Bitola) στο πλαίσιο του προγράμματος Interreg III Α Ελλάδα-ΠΓΔΜ». Στο Ι. Κολιόπουλος, Κ.

- Κατζηκωνσταντίνου και Β. Γούναρης (επιμ.), *Η διασυνοριακή συνεργασία Ελλάδας-ΠΓΔΜ ως ζητούμενο*, 349-390. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Zimic, S.Z., 2003, «Constructing "new" boundary: Slovenia and Croatia». *Revija za Sociologiju* XXXIV (3-4): 179-188.